

Til henvender

Vår ref.: 2020/176

Deres ref.:

Dato: 18.06.2021

Forskningsetiske råd om medforfatterskap og tilgang til data

Den nasjonale forskningsetiske komite for naturvitenskap og teknologi (NENT) mottok 20. november 2020 en henvendelse fra en tidligere stipendiat ved Universitetet i Oslo. Henvender ba om en forskningsetisk vurdering av medforfatterskap og bruk av data knyttet til hennes doktorgradsarbeid.

NENT er et rådgivende organ som arbeider for å fremme god og etisk forsvarlig forskning. NENT er en del av forvaltningsorganet De nasjonale forskningsetiske komiteene (FEK). NENT består av 13 medlemmer oppnevnt av Kunnskapsdepartementet, med fagkompetanse i naturvitenskap, teknologi, etikk og jus. Komiteen har ett lekmedlem. Komiteen er faglig uavhengig og bestemmer selv hvilke saker den vurderer og behandler. Med bakgrunn i NENTs Forskningsetiske retningslinjer for naturvitenskap og teknologi, samt andre nasjonale og internasjonale forskningsetiske retningslinjer, gir NENT råd i forskningsetiske spørsmål. Uttalelser fra komiteen er veiledende, som utgangspunkt for videre refleksjon og eventuelle endringer i praksis. NENT fatter ikke vedtak og besitter ingen sanksjonsmidler. Forskere og forskningsinstitusjoner har et selvstendig ansvar for å sikre at forskningen de utfører er god og etisk forsvarlig.

Bakgrunn og prosess

Saken gjelder tre manuskripter som inngår i henvenders doktoravhandling. Underveis i prosjektet har det utviklet seg en konflikt om faglig retning mellom henvender og prosjektleder. Doktorgraden er avlagt og avhandlingen er offentliggjort, men tre manuskripter er ennå ikke sendt inn til vitenskapelige tidsskrifter på grunn av uenigheter mellom forfatterne. Uenighetene gjelder både forfatterrekkefølge og til en viss grad hvem som kvalifiserer til medforfatterskap. Pga. uenighetene ble medforfatterne listet opp i alfabetisk rekkefølge i medforfattererklæringen.

Det samme gjelder i artiklene i avhandlingen. Noen av medforfatterne motsetter seg at manuskriptene sendes inn til tidsskrift slik de foreligger i den godkjente avhandlingen, og mener data må re-analyseres før publisering. Det foreligger også uenighet om tilgang til data. Henvender har hatt møter med både instituttet, fakultetet og vitenskapsombudet ved UiO. Det er fremmet løsningsforslag fra både henvender og dekan, men man har ikke kommet til enighet.

Både linjeledelsen og vitenskapsombudet har vært involvert i saken, og vitenskapsombudet støttet dekanens løsningsforslag. Dekanen viste til at forskningsetiske normer ble lagt til grunn for hans avgjørelse, men uten nærmere redegjørelse for disse. Henvender mener på sin side at dekanens løsningsforslag er i strid med forskningsetiske normer. Henvender har sendt inn en redegjørelse for henvendelsen og en egen vurdering av hvilke forskningsetiske prinsipper henvender mener er kommet under press.

NENT behandlet saken 1. desember 2020. NENTs vurdering var at saken reiser prinsipielle forskningsetiske spørsmål som kan løftes av komiteen. Samtidig var NENT av den oppfatning at det først burde avklares om Forskningsetisk utvalg ved UiO kunne behandle de forskningsetiske spørsmålene som reises. Forskningsinstitusjoner har ifølge forskningsetikkloven § 5 plikt til å sikre at forskningen foregår etter anerkjente forskningsetiske normer.

Forskningsetisk utvalg ved UiO uttalte 22. januar 2021 at de anså at UiO, ved behandling på institutt- og fakultetsnivå, samt Vitenskapsombudets involvering, hadde ivaretatt sin plikt til å sikre at forskningen ved institusjonen skjer i henhold til anerkjente forskningsetiske normer, jf. forskningsetikkloven § 5. Forskningsetisk utvalg kunne ikke gi konkrete råd og vurderinger i saken, med mindre det ble meldt inn som en uredelighetssak etter forskningsetikkloven § 6.

NENT besluttet i møte 18. februar 2020 å ta saken til behandling, med sikte på å avgi en prinsipiell uttalelse om forskningsetiske spørsmål som kan utledes av saken. NENTs leder, professor Øyvind Mikkelsen, NTNU, er inhabil i saken og deltok ikke i behandlingen. NENT avgrensar behandlingen til de forskningsetiske aspektene ved saken.

For å få opplyst saken best mulig, sendte NENT en henvendelse til UiO og ba om opplysninger. UiO ba i den forbindelse om et møte med NENT. I og med at UiO på et senere tidspunkt kan komme til å måtte behandle en eventuell uredelighetssak knyttet til sakskomplekset, var UiOs holdning at det kunne oppstå habilitetsproblemer dersom de bidro til å opplyse saken for NENT. Ettersom formålet med NENTs behandling er å løfte prinsipielle spørsmål på bakgrunn av henvendelsen, og det kan gjøres uten å ta stilling til faktum i saken, vurderte NENT at de kunne gå videre med saken uten ytterligere dokumentasjon.

Aktuelle problemstillinger

På bakgrunn av henvendelsen, ønsker NENT å løfte prinsipielle forskningsetiske spørsmål med generell interesse. NENT ønsker særlig å løfte problemstillinger knyttet til:

- Prinsipper for medforfatterskap
- Doktoravhandlingens status
- Eierskap og tilgang til data
- Forskningsinstitusjoners ansvar

Medforfatterskap

Vitenskapelig merittering er i stor grad basert på forfatterskap av vitenskapelige artikler, fortrinnsvis publisert i anerkjente internasjonale tidsskrift med fagfellelvurdering. Det er innført systemer som belønner både forfattere og institusjoner for publisering. Mer og mer forskning utføres også som store samarbeidsprosjekter, noe som medfører et økt antall forfattere på publikasjonene.¹ Økt publisering med flere forfattere, kombinert med merittering og insentiver knyttet til publisering, fører til flere forfatterskapskonflikter. Medforfatterskap er omtalt i NENTs retningslinje nr. 5, som viser til ICMJEs retningslinjer (Vancouver-anbefalingene) for å avgjøre rettmessig forfatterskap.² Vancouver-anbefalingene ble utviklet for medisinske tidsskrifter, men brukes i økende grad også i andre fagområder.

Ett av punktene det kan oppstå uenighet om er forfatterrekkefølge. Forfatterrekkefølge finnes det ingen omforent standard for, og praksis varierer mellom fagfelt. Vancouver-anbefalingene inneholder ingen retningslinjer for rekkefølge på forfattere av en artikkel. Som regel er den som har bidratt mest til artikkelen førsteforfatter. I en del fagområder er det vanlig at en prosjektleder, gruppeleder eller hovedveileder står som sisteforfatter. De resterende forfatterne listes gjerne også etter bidrag. I noen fagfelt oppgis forfatterne i alfabetisk rekkefølge, uavhengig av bidrag.

Selv i fagområder hvor det er vanlig at veileder, prosjektleder eller andre seniorforskere står som sisteforfatter, er det slik at også disse må oppfylle kriteriene for å kunne stå som medforfattere på en artikkel. Det betyr at de må ha gitt et substansielt bidrag til enten idé eller utforming av prosjektet, til innsamling av data, eller analyse og fortolkning av data. I tillegg må de ha bidratt til utarbeidingen av manuskriptet eller til en kritisk revisjon av det intellektuelle innholdet. Alle medforfattere skal ha godkjent den endelige versjonen av artikkelen, og alle skal kunne stå inne for, og kunne holdes ansvarlig for, arbeidet i sin helhet.³ Det kan være vanskelig å vurdere hva som er tilstrekkelig for å oppfylle det første kriteriet om substansielt bidrag. Det er imidlertid klart at prosjektledelse eller veiledning i seg selv ikke er tilstrekkelig til å stå som medforfatter. Samtidig er det også slik at de som oppfyller det første kriteriet skal få anledning til å oppfylle de andre, for å unngå at rettmessige forfattere blir utelatt.

NENT oppfordrer til å avklare spørsmål knyttet til medforfatterskap når forskningsprosjekter starter opp. Dette er særlig viktig i tverrfaglige, internasjonale eller tverrsektorielle samarbeidsprosjekter. En avtalefesting av slike spørsmål i forkant bidrar til å forhindre konflikter senere.⁴ Prosjektleder har her et ansvar og en sentral rolle. Veiledere har et særskilt ansvar for at stipendiater ivaretas i, og er kjent med, avtaler knyttet til publisering. Forskningsinstitusjonene har et ansvar for å legge til rette for at deres forskere inngår avtaler i samarbeidsprosjekter.

¹ Nylenna, FBIB: <https://www.forskningsetikk.no/ressurser/fbib/medforfatterskap/medforfatterskap-i-medisin-og-helsefag/>

² <https://www.forskningsetikk.no/retningslinjer/nat-tek/forskningsetiske-retningslinjer-for-naturvitenskap-og-teknologi/>

³ Dette er utdrag av anbefalingene. ICMJEs anbefalinger (Vancouver-anbefalingene) i sin helhet ligger her: <http://www.icmje.org/recommendations/browse/roles-and-responsibilities/defining-the-role-of-authors-and-contributors.html>

⁴ Montrealerklæringen gir retningslinjer for samarbeidsprosjekter: <https://www.forskningsetikk.no/ressurser/fbib/lover-retningslinjer/montreal-statement/>

Prosjekter utvikler seg imidlertid underveis, og det kan derfor bli nødvendig å justere forfatterlista. Dette bør så langt det er mulig løses i forfatterkollektivet, men det kan oppstå tvister de ikke klarer å løse. Forskningsinstitusjonene i Norge har ulike ordninger for å behandle konflikter om medforfatterskap. Linjeledelsen kan gi anbefalinger i slike saker. Ved noen institusjoner er det også opprettet et Vitenskapsombud som har fått mandat til å megle i forfatterskapstvister.

Nasjonalt utvalg for gransking av uredelighet i forskning har i en tidligere sak uttalt at de anbefaler institusjonene å etablere systemer for å finne løsninger dersom megling ikke fører fram.⁵ Løsningene som utarbeides må være i tråd med anerkjente forskningsetiske normer. Det er særlig viktig at yngre forskere ivaretas. Yngre forskere står gjerne i et avhengighetsforhold til mer etablerte forskere, og resultatene vil ofte påvirke deres muligheter til videre karriere, noe som gjør dem mer sårbare.

Doktoravhandlingens status

Et sentralt punkt for saken er hvilken status en doktoravhandling har etter at den er godkjent og graden er fullført. Doktoravhandling skal være offentlig tilgjengelige, og artiklene i avhandlingene er dermed offentliggjort. Bedømmelseskomiteen har gjennom å godkjenne en avhandling vurdert det slik at artiklene er publiserbare, jf. f.eks. UHRs veiledende retningslinjer for graden ph.d. § 11.1: «Avhandlingen skal bidra til å utvikle ny faglig kunnskap og ligge på et nivå som tilsier at den kan publiseres eller offentliggjøres i egnet format som en del av fagets forskningsbaserte kunnskapsutvikling.»⁶ Kandidaten er som regel førsteforfatter av artiklene i tillegg til eneforfatter av kappen, og har gjennom det fått sin kvalifikasjon som doktor.

Hvordan kan man sikre at den nye doktoren får lov til å anvende sitt arbeid til videre merittering? Har vedkommende rett til å sende inn manuskriptene til vurdering i et vitenskapelig tidsskrift? Eller kan andre, f.eks. medforfattere, etter at avhandlingen er godkjent, disputas gjennomført og doktorgrad tildelt, kreve en omarbeiding av manuskriptene som er en del av avhandlingen, som doktoranden ikke ønsker?

Dersom veiledere og medforfattere etter disputas kan kreve omarbeiding, kan konsekvensen bli at enkelte kandidater blir forsinket i den vitenskapelige meritteringen som er nødvendig for videre karriere. Et annet spørsmål er hvorvidt medforfattere kan trekke seg i etterkant av at en avhandling er innlevert, ev. kreve nye analyser eller annen forfatterrekkefølge. Slike situasjoner bør unngås.

For doktoravhandling som består av arbeider med flere forfattere, skal det leveres medforfattererklæringer, jf. UHRs veiledende retningslinjer for graden ph.d. § 11.2: «Med avhandling hvor det inngår bidrag fra flere, skal det følge en underskrevet erklæring som beskriver kandidatens innsats i hvert enkelt arbeid. Både kandidat og alle bidragsytere skal skrive

⁵ <https://www.forskningsetikk.no/globalassets/dokumenter/1-uttalelser-og-vedtak/granskingsutvalget/uttalelse-i-sak-om-forfatterskap-til-katalog.pdf>

⁶ <https://www.uhr.no/f/p1/i22fc266b-7e86-4bff-8442-e55da0ed08f3/versjon-b-i-separate-retningslinjer-vitenskapelig-phd.pdf>. UHRs veiledende retningslinjer er anbefalinger, og ikke noe institusjonene er pålagt å følge. Hver institusjon som tilbyr doktorgradsutdanning i Norge har sin egen ph.d.-forskrift. Det er likevel tradisjon for at gradsgivende institusjoner i Norge legger seg tett opp til UHRs veiledning, og de fleste har formuleringer som denne i sin forskrift.

under.».⁷ Hensikten med medforfattererklæringene er imidlertid ikke å fastslå hvem som er medforfattere eller rekkefølgen på dem, men å dokumentere kandidatens selvstendige bidrag for at bedømmelseskomiteen skal kunne vurdere om bidraget er tilstrekkelig, jf. og Veiledning om bedømmelse av norske doktorgrader.⁸

Likevel oppfordrer NENT institusjonene til å ha systemer som sørger for at alle medforfattere som er involvert i publikasjoner som inngår i en doktoravhandling er innforstått med at avhandlingen leveres, for å unngå problemer knyttet til publisering i ettertid.

Eierskap til og tilgang til data

Hovedregelen er at forskningsresultater skal tilgjengeliggjøres.⁹ Delingen av data er en forutsetning for kvalitetssikring og videreutvikling av kunnskapen. Forskningsetisk sett knyttes som regel tilgjengeliggjøring av data til etterrettelighet og etterprøvbarehet.¹⁰ Et annet aspekt er dialogen med offentligheten og den demokratiske funksjonen som tilgjengeliggjøring av kunnskap har. I mange tidsskrifter blir ikke artikler akseptert for publisering før dataene er lastet opp og gjort allment tilgjengelig for etterprøving og nye analyser.

Disse kravene gjelder tilgang til data for personer utenfor prosjektet i forbindelse med publisering. Underveis i et prosjekt kan det være legitime grunner til å ikke dele data til forskere utenfor forskergruppen. Det er vanlig at de som opparbeider forskningsdata har førsterett til å bruke dem. Kommersielle hensyn kan også spille inn. Samtidig bør alle medforfattere i et samarbeidsprosjekt få tilgang til de dataene som ligger til grunn for en publisering, slik at de kan ivareta sine interesser som medforfattere.

Juridisk sett kan det innenfor akademien være utfordrende å vurdere om datasett omfattes av rettigheter, og hvem som eventuelt innehar rettighetene. Ingen eier forskningsresultater i et rettslig perspektiv, men man kan ha rettigheter til innsamlet materiale, databaser og formidlingen av resultatene.¹¹ Det er også slik at forskningsinstitusjoner kan ha rettigheter etter arbeidstakeroppløsningsloven og åndsverkloven, f.eks. til oppfinnelser, databaser, materielle produkter og dataprogrammer. For andre resultater er hovedregelen at arbeidstakeren eier arbeidsresultatene. Finansører kan imidlertid stille egne krav, og i de generelle kontraktsvilkårene for Forskningsråds- og EU-finansierte prosjekter er det bestemmelser knyttet til rettigheter til og utnyttelse av prosjektresultater.¹²

Det er imidlertid viktig å skille mellom de juridiske og opphavsrettslige reglene og de forskningsetiske retningslinjene. Forskningsetiske retningslinjer for plagiat, forfatterskap og tilgang til og deling av data gjelder uavhengig av hvem som rettslig sett har rettigheter eller kan defineres som opphaver.

⁷ <https://www.uhr.no/f/p1/i22fc266b-7e86-4bff-8442-e55da0ed08f3/versjon-b-i-separate-retningslinjer-vitenskapelig-phd.pdf>.

⁸ https://www.uhr.no/f/p1/i4d248001-231c-4471-b736-b60d569b8211/veil_bed_nor_drgrader_2.pdf

⁹ Her finnes det unntak, ikke minst knyttet til data hvor personer kan identifiseres.

¹⁰ Jf. NENT retningslinje 4 og NESH 29.

¹¹ Notat om opphavsrett utarbeidet av Olav Torvund for Forskerforbundet (2019).

https://www.forskerforbundet.no/Documents/skriftserien/2019-4_Opphavsrett.pdf?epslanguage=no

¹² <https://www.forskningsradet.no/siteassets/generelle-krav-og-vilkar-for-foi-prosjekter/oppdater-februar-2021/generelle-vilkar-01012021-bokmal-oppdater-februar-21.pdf>

På samme måte som med medforfatterskap, bør det ved oppstart av samarbeidsprosjekter også inngås avtaler for å avklare forventninger til opparbeiding av data, datatilgang, analyser og fortolkning. Også her er det viktig å være åpen for forandringer underveis i prosjektet. Det er nå vanlig at forskningsinstitusjoner og finansiører av forskning stiller krav om at prosjekter har en datahåndteringsplan. En datahåndteringsplan er et verktøy som benyttes til å planlegge hvordan forskningsdataene skal håndteres fra start til slutt i prosjektet. NENT ser positivt på slike krav.

Dersom det er så store faglige uenigheter i prosjektgruppa, f.eks. knyttet til analyser av data, at det blir umulig å publisere, kan det være en mulighet å føre en faglig diskusjon i tidsskrifter. Det kan innebære at deler av forfatterkollektivet publiserer en artikkel med sine analyser, mens andre reanalyserer data som grunnlag for en egen publikasjon. Det er en forutsetning at den faglige kvaliteten og forskningsetiske normer ivaretas.

Institusjonens ansvar

Forskningsinstitusjoner har ansvar for oppfølging i forskningsetiske spørsmål og saker. Dette ansvaret ligger til ledelsen på ulike nivåer. I tillegg har enkelte institusjoner opprettet rådgivende organer. Bl.a. har UiO, UiS og OsloMet opprettet en ordning med vitenskaps- eller forskningsombud. Ombudet er en uavhengig og upartisk instans, utenfor linjestrutturen, for spørsmål og konflikter om god vitenskapelig praksis, forskningsintegritet og forskningsetikk. Ombudet kan gi råd eller megle i konflikter, men kan ikke avgjøre saker.¹³ Det ansvaret ligger fortsatt i ledelseslinjen.

Forskningsinstitusjonene må legge til rette for at forskerne ved institusjonen etterlever anerkjente forskningsetiske normer. Kulturbygging i forskningsmiljøene, bevisstgjøring og opplæring av forskere er viktige elementer. Institusjonene bør også sørge for at det inngås avtaler i samarbeidsprosjekter som også ivaretar spørsmål og avklarer forventninger knyttet til både datainnsamling, analyse og fortolkning av data, og medforfatterskap og forfatterrekkefølge.

Åpenhet og gjennomsiktighet er sentrale prinsipper i offentlig forvaltning, og skal bidra til at allmenheten har tillit til forvaltningens avgjørelser. Dette bør også gjelde når institusjoner fatter beslutninger og gjør vurderinger knyttet til forskningsetiske spørsmål. Henvisninger til forskningsetiske normer må være klare og godt begrunnet slik at avgjørelsene er klare for dem avgjørelsene retter seg mot.

Konklusjoner

Det er særlig viktig at yngre forskere ivaretas. Løsningene på tvister vil ofte påvirke deres muligheter til videre karriere, og avgjørelsene vil derfor påvirke yngre forskere i større grad enn mer etablerte forskere.

Tvister bør så langt det er mulig løses innenfor forfatterkollektivet. Dersom det viser seg å ikke være mulig, bør forskningsinstitusjoner ha mekanismer for å mekle i slike saker, og for å komme fram til løsninger hvis mekling ikke fører fram. Løsningene må være i samsvar med god forskningsskikk. Løsningene må begrunnes, slik at det er mulig for de berørte å forstå grunnlaget for avgjørelsen.

¹³ Se f.eks. nettsidene til vitenskapsombudet ved UiO: <https://www.uio.no/om/organisasjon/vitenskapsombud/>

Det er svært uheldig om det legges opp til omkamper om artikler som en sakkyndig komité i bedømmelsen av en doktorgrad har vurdert å være «på et faglig nivå som tilsier at den vil kunne publiseres som en del av fagets vitenskapelige litteratur».¹⁴ Gradsgivende institusjoner bør utvikle rutiner og kulturer som forebygger slike omkamper.

Både forventninger knyttet til datainnsamling, analyse og fortolkning av data, og medforfatterskap og forfatterrekkefølge, bør avklares så tidlig som mulig i prosjektet. Forskningsinstitusjonene må legge til rette for at det inngås avtaler i samarbeidsprosjekter som også ivaretar slike spørsmål.

Med vennlig hilsen

Lise Øvreås
nestleder, NENT

Thomas Østerhaug
sekretariatsleder, NENT

Dokumentet er elektronisk godkjent

¹⁴ Jf. UiOs forskrift for graden ph.d. § 10.1.
(<https://www.uio.no/om/regelverk/forskning/forskerutdanning/phdforskr.html#toc17>)